

ПРАВО НА ОСВІТУ ТА ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА (ПРАВОВЛАДДЯ) ПІД ЧАС ДІЇ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ: ПИТАННЯ ОБМЕЖЕННЯ Й РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОСВІТУ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Коросташова І. М.

ВСТУП

Право на освіту є одним із базових прав людини. Проблеми реалізації цього права під час збройних конфліктів знаходяться в фокусі постійної уваги з боку міжнародних та регіональних інституцій та організацій (ООН та ЄС), а також міжнародних громадських організацій, серед яких: Агентство ООН у справах біженців (UNHCR), Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), Освітньо-наукова і культурна організація ООН (ЮНЕСКО), Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), Міжвідомчої мережі освіти в надзвичайних ситуаціях (INEE), Німецьке товариство міжнародного співробітництва (GIZ), Глобальна коаліція захисту освітніх установ від нападів (GSPEA) та ін.

Зазначене підтверджується зокрема усіма відповідними заявами Генерального Секретаря ООН та резолюціями Ради Безпеки ООН (№№ 1261 (1999), 1314 (2000), 1379 (2001), 1460 (2003), 1539 (2004), 1612 (2005), 1882 (2009), 1998 (2011), 2068 (2012), 2143 (2014), 2225 (2015), 2427 (2018) та 2601 (2021), що присвячені вирішенню питань захисту дітей, які постраждали від збройних конфліктів та спрямовані на сприяння продовженню та захисту освіти під час збройних конфліктів.

У 2014 році росія розпочала гібридну війну та загарбала частину території України (Крим та частину Луганської і Донецької областей). 24 лютого 2022 року держава-агресор розпочала повномасштабне вторгнення в Україну, розв'язавши жакливу криваву війну, що супроводжується геноцидом українського народу. Політологи назвали цю нечувану військову агресію 21 століття – «Третьою світовою війною», оскільки вона була розв'язана російською федерацією: «...проти західних демократій на території України»¹.

Війна принесла українцям жахи, руйнування, страждання і смерть й одночасно прискорила євроінтеграційні процеси України. В липні 2022 року Україна отримала статус країни-кандидата на членство в Європейському Союзі і знаходиться в активному євроінтеграційному процесі, що зобов'язує та передбачає багато роботи для України на шляху до інтеграції з

¹ Петро Мироненко. Збочена росія та ознаки Третьої світової війни. Нотатки із щоденника політолога. Видання Академії політичних наук України. Київ. Видавництво Політія, 2022. 208 с.

Європейським Союзом, зокрема це стосується в тому числі й забезпечення реалізації права на освіту під час дії режиму воєнного стану.

Дослідженню проблем, пов'язаних реалізацією права на освіту під час збройних конфліктів та зокрема під час гібридної війни і повномасштабної російської агресії проти України присвячено праці: О. Вишнякова, В. Верьовкін, М. О. Глушко, А. Джурило, Д. Додонова, В. Дунця, Г. Євсєєва, В. Заїчко, С. Кравченко, О. Локшиної, О. Максименко, П. Нанжа, Д. Свириденко, С. Терепищого, Г. Хоменко, І. Шевчука та ін.

Дослідження загальнотеоретичних аспектів поняття та змісту правових режимів здійснювали такі вчені: Л. Вакарюк, С. Погребняк, П. Рабінович, О. Скакун, Ю. Тихомиров та ін. Дослідженню адміністративно-правових режимів і в тому числі надзвичайних режимів, верховенству права та правам людини, присвячено праці: В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка, В.М. Гарашука, Є. А. Гетьман, І.М. Коросташової, О.О. Крест'янінова, А. М. Мерника, Т.П. Мінки, В.Я. Настюка, В.Г. Черної, Р. В. Шаповал ін.

Проблеми, пов'язані із введенням воєнного стану в Україні та додержання прав людини досліджували під час дії воєнного стану розглядали: С. В. Васильєв, В. О. Голуб, А. А. Гринчак, С. В. Гринчак, С. О. Кузніченка та В. І. Теремецький та ін. В той же час проблемам обмеження права на освіту та реалізації цього базового права людини під час дії режиму воєнного стану (в умовах війни, розв'язаної росією в Україні), поки що залишаються не дослідженими. Дослідження присвячене питанням обмеження та реалізації права на освіту під час дії режиму воєнного стану в Україні у відповідності із принципом верховенства права, оскільки обмеження прав людини, яким супроводжується введення та дія режиму воєнного стану сама по собі є викликом верховенству права.

1. Адміністративно-правовий режим воєнного стану в Україні: права людини та верховенство права (правовладдя)

Війна, розв'язана росією в Україні у 2014 році та її гостра фаза, початок якої пов'язаний з повномасштабним вторгненням країни-агресора в Україну 24 лютого 2022 року та супроводжується геноцидом українського народу – є надзвичайним викликом засадничим цінностям (правам людини, верховенству права та демократії), на яких побудована Спільнота Європейських країн, асоціацію з якою Україна визначила своїм вектором відразу після здобуття Незалежності у 1991 році. В той же час ця війна є надзвичайним викликом не тільки для Української Нації, а й для всього людства.

Військова агресія і зокрема повномасштабна війна – є надзвичайною ситуацією для країни-жертви військової агресії, що, як правило, супроводжується введенням відповідного адміністративно-правового режиму – режиму воєнного стану.

В теорії адміністративного права, адміністративно-правовий режим – це поєднання адміністративно-правових засобів регулювання, що виявляється в

централізованому порядку, імперативному методі правового впливу та юридичній нерівності суб'єктів правовідносин². Адміністративно-правові режими покликані забезпечити нормальні умови функціонування суспільства, держави практично в усіх сферах життя. Причому кожен з цих режимів виконує свою функцію, має свою сферу регулювання». Науковці класифікують адміністративно-правові режими: залежно від мети цих режимів (для певних державних станів – до яких, наприклад, відносяться режими надзвичайного і воєнного стану; функціональні адміністративно-правові режими, покликані забезпечувати функції управління в різних сферах діяльності, наприклад санітарний, екологічний та ін.)³.

Автори підручника за редакцією за заг. ред. Ю. П. Битяка та В.М. Гарашука виділяють адміністративно-правові режими за: масштабом волі громадян і організацій у використанні своїх можливостей для реалізації суб'єктивних прав (пільгові та обмежувальні; глибиною змін у конституційному статусі громадян і організацій (звичайні та надзвичайні); за часом дії (постійні та ситуаційні); територією (що діють на всій території України або в окремих її регіонах чи місцях); за окремими об'єктами; за видами діяльності та ін.⁴. Настюк В.Я. та Белевцева В. В., вважають, що усі режими поділяються на режими звичайного функціонування і ті, які пов'язані з подоланням ситуацій надзвичайного характеру⁵.

Одним із критеріїв класифікації адміністративно-правових режимів, слід вважати також критерій забезпечення, як зовнішньої, так і внутрішньої безпеки країни. Основною метою таких адміністративно-правових режимів – є створення правових механізмів, якими запроваджуються бар'єри, що дозволяють перешкоджати та стримувати фактори суспільної небезпеки й забезпечують режим функціонування системи органів публічної влади та цивільного захисту сил оборони, що ефективно реагують на загрози, і здатні їх нівелювати та борються з їх наслідками.

Отже, у випадках збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності країни, її територіальній цілісності, обов'язком публічної влади є негайне створення правового механізму функціонування держави та її інституцій і громад в умовах воєнного стану та запровадження режиму воєнного стану на всій території країни чи в окремому регіоні/регіонах.

Водночас слід сказати, що завжди поряд з питанням запровадження надзвичайних режимів чи режиму воєнного стану, виникають питання не щодо всіх ланок правового регулювання, а в першу чергу у відношенні

² Адміністративне право: підручник. Вид. 2-ге перероб. та доповн. за заг. ред. Ю. П. Битяка, Гарашука В.М. та ін. Харків, Право, 2013. 656 с.

³ Адміністративне право України: Академічний курс: Підруч.: У 2 т. / ред. колегія: В.Б. Авер'янов та ін. Київ. Юридична думка, 2007. Т.1. 592 с.

⁴ Адміністративне право: підручник. Вид. 2-ге перероб. та доповн. за заг. ред. Ю. П. Битяка, Гарашука В.М. та ін. Харків, Право, 2013. 656 с.

⁵ Настюк В. Я., Белевцева В. В. Адміністративно-правові режими в Україні: монографія. Харків : Право, 2009. 128 с.

суб'єктивних прав громадян, оскільки запровадження вищевказаних режимів, як правило, передбачає їх суттєві обмеження.

Зазначене свідчить про те, що фактично застосування будь-якого правового режиму, під час якого обмежуються права та вводяться обмежувальні заходи, безпосередньо стосується прав і свобод, які закріплені в Конституції і законах України, і їх обмеження має відбуватися у чіткій відповідності до норм Конституції та/або спеціальних законів, що регулюють ті чи інші групи правовідносин, пов'язані із введенням певних видів правових режимів. У сучасному контексті застосування владою адміністративно-правових режимів має відбуватися згідно з принципом верховенства права та з додержанням вимог усіх його складових елементів⁶.

Згідно зі ст.64 Основного закону України, В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень⁷, а також визначено перелік прав, що не можуть бути обмежені, зокрема це права, передбачені ст.ст. 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції України.

Засади та порядок введення режиму воєнного стану передбачено п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України та ЗУ «Про правовий режим воєнного стану» (далі – ЗУ). У зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України 24 лютого 2022 року Указом Президента України № 64/20224 «Про введення воєнного стану в Україні» (далі–Указ), затвердженого Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 2102-ІХ, в Україні було введено воєнний стан.

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (ст.1)⁸. Отже, у вищевказаній нормі йдеться про:

⁶ Коросташова І.М. Режим надзвичайного стану під час пандемії: механізм правового регулювання, як гарантія забезпечення дотримання принципу верховенства права. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України, 6/ 2020, С. С. 31-40. DOI:<https://doi.org/10.32886/instzak.2020.06.04>

⁷ Конституція України: Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.

⁸ Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 28, ст.250.

а) правовий (надзвичайний) статус режиму воєнного стану; б) надзвичайні підстави його введення; в) визначається група суб'єктів, яким на період дії цього правового режиму надаються надзвичайні повноваження, зокрема й ті що стосуються тимчасового обмеження прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб та г) встановлюється обов'язок таких суб'єктів зазначити строк дії цих обмежень.

Пунктом 3 Указу Президента України 24 лютого 2022 року № 64/202224 «Про введення воєнного стану в Україні»⁹, передбачено, що: «у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені ст.ст.30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені ч. 1 ст. 8 ЗУ «Про правовий режим воєнного стану». Тобто перелік обмежень прав фізичних та юридичних осіб, що можуть застосовуватись під час дії режиму воєнного стану достатньо чітко окреслені вищевказаними нормами законодавства.

Серед переліку прав і свобод громадян, що можуть бути обмежені під час дії режиму воєнного стану в Україні міститься і право на освіту, що передбачене ст.53 Конституції України.

Слід сказати, що хоча введення надзвичайних адміністративно-правових режимів завжди пов'язано із застосуванням серйозних обмежень прав людини, що передбачені Конституцією України, з іншого боку, законодавство, яким визначено підстави та порядок введення надзвичайних режимів, і зокрема режиму воєнного стану містить низку запобіжників (див. ^{10, 11}) та гарантій (ст.ст.1,5,6 ЗУ «Про правовий режим воєнного стану»), що покликані забезпечити додержання принципу верховенства права, як під час введення режиму воєнного стану чи надзвичайного режиму й визначення переліку прав і свобод, що можуть обмежуватись під час його дії, так і ті, що становлять гарантії запобігання свавілля, з боку суб'єктів, які безпосередньо уповноважені на обмеження прав і свобод громадян під час дії режиму воєнного стану.

⁹ Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/202224. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

¹⁰ Коросташова І.М. Режим надзвичайного стану під час пандемії: механізм правового регулювання, як гарантія забезпечення дотримання принципу верховенства права. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України, 6/ 2020, С. 31-40. DOI:<https://doi.org/10.32886/instzak.2020.06.04>.

¹¹ Коросташова І.М. Правове регулювання режиму надзвичайної екологічної ситуації (питання додержання прав і свобод громадян). Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні: тези доповідей учасників всеукраїнської дистанційної наук.-практ. конф. до 10-річчя створення однойменних кафедр (м. Київ, 12 березня 2021 р.). Київ : Освіта України, 2021. С. 236-240.

Крім того, ст.3 ЗУ «Про правовий режим воєнного стану», визначено, що право здійснювати заходи правового режиму воєнного стану (зокрема йдеться й про обмеження прав і свобод громадян та застосування заходів, передбачених ч.) надається військовому командуванню *разом* (курсив – авт.) з органами виконавчої влади, військовими адміністраціями та органами місцевого самоврядування¹². Зазначене обмежує дискрецію, як органів виконавчої влади, військових адміністрацій та органів місцевого самоврядування, так і військового командування, оскільки йдеться про узгоджені дії вищевказаних уповноважених суб'єктів й, відповідно ця норма становить одну з гарантій запобігання свавілля, оскільки вищевказані повноваження не мають здійснюватися якимось одним із вищевказаних суб'єктів самостійно.

Крім того, ЗУ «Про правовий режим воєнного стану» містить низку норм, що складають гарантії забезпечення доступу до правосуддя в період дії режиму воєнного стану, оскільки доступ до правосуддя відноситься до концептуальних складових принципу «верховенства права» та є однією з гарантій захисту прав людини. Зокрема, ч. 1. ст. 10 вищевказаного закону передбачено, що: «У період дії воєнного стану не можуть бути припинені повноваження Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Національного банку України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, судів, ...». Також згідно ст. 12-1 вищевказаного закону: «1. В умовах правового режиму воєнного стану суди, органи та установи системи правосуддя діють виключно на підставі, в межах повноважень та в спосіб, визначені Конституцією України та законами України. 2. Повноваження судів, органів та установ системи правосуддя, передбачені Конституцією України, в умовах правового режиму воєнного стану не можуть бути обмежені». Статтею 26 вищевказаного закону «1. Правосуддя на території, на якій введено воєнний стан, здійснюється лише судами. На цій території діють суди, створені відповідно до Конституції України. 2. Скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється. 3. У разі неможливості здійснювати правосуддя судами, які діють на території, на якій введено воєнний стан, законами України може бути змінена територіальна підсудність судових справ, що розглядаються в цих судах, або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів...»¹³.

Також слід звернути увагу на те, що в Указі «Про ведення воєнного стану в Україні»¹⁴, вказується саме на «*можливість*» (курсив – авт.) застосування певних видів обмежень, а не обов'язковість їх застосування, що разом з тим

¹² Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 28, ст.250.

¹³ Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 28, ст.250.

¹⁴ Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/202224. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

надає уповноважених суб'єктів, визначених у ст.1 ЗУ «Про правовий режим воєнного стану»¹⁵ (відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування) уповноваженим органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування) – широкі повноваження у застосуванні таких обмежень і, відповідно, свободу розсуду. Зазначене не виключає з їх боку й свавілля й відповідно – порушення принципу верховенства права.

Аналіз Сіракузьких Принципів Тлумачення Обмежень та Відступів від Положень Міжнародного Пакту про Цивільні та Політичні права (1985)¹⁶ (далі – Сіракузькі Принципи), що прийняті Економічною і соціальною радою ООН й визначають межі застосування обмежень прав людини в умовах надзвичайних станів і зокрема воєнного стану, свідчить, що умови та правові підстави, за яких в Україні введено режим воєнного стану, в цілому відповідають тлумаченню термінів «передбачені законом» (пункту В (i) та терміну «національна безпека» (п.п.29,30 пункту В (vi)).

Стаття 54 Сіракузьких Принципів містить низку вимог, яких мають дотримуватись уповноважені суб'єкти у азі застосування обмежень прав фізичних та юридичних осіб, зокрема йдеться про принцип «суворої необхідності», зокрема: «Принцип суворої необхідності застосовується об'єктивним чином. Кожен захід повинен бути спрямований на протидію фактичній, явній, існуючій небезпеці, що насувається, і не може вводитися лише через побоювання щодо виникнення потенційної небезпеки»¹⁷.

3 вищевказаними нормами перекликаються й норми Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. У ст.15 цієї Конвенції також передбачена процедура дерогації (відступу від зобов'язань по Конвенції), відповідно до якої: «Межі відступів від зобов'язань повинні бути відповідні до існуючої небезпеки і бути виправданими протягом всього часу дії. Обмеження не повинні суперечити іншим зобов'язанням держави»¹⁸.

¹⁵ Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 28, ст.250.

¹⁶ Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights. OON E/CN.4/1985/4, Addition (1985). URL: file:///C:/Users/Admin/Desktop/%D0%9C%D0%87%20%D0%9D%D0%90%D0%A3%D0%9A%D0%9E%D0%92%D0%86%20%D0%A0%D0%9E%D0%97%D0%A0%D0%9E%D0%91%D0%9A%D0%98%202020)/Siracusa-principles-ICCPR-legal-submission-1985-eng.pdf

¹⁷ Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights. OON E/CN.4/1985/4, Addition (1985). URL: file:///C:/Users/Admin/Desktop/%D0%9C%D0%9E%D0%87%20%D0%9D%D0%90%D0%A3%D0%9A%D0%9E%D0%92%D0%86%20%D0%A0%D0%9E%D0%97%D0%A0%D0%9E%D0%91%D0%9A%D0%98%202020)/Siracusa-principles-ICCPR-legal-submission-1985-eng.pdf

¹⁸ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Конвенція, Рада Європи від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

Отже, у разі застосування обмежень права на освіту, уповноважені суб'єкти мають: а) виходити з міркувань національної безпеки; б) діяти відповідно до закону; в) додержуватись принципу «суворої необхідності», тобто їх дії мають спрямовуватись на протидію реальній небезпеці.

Таким чином, вищевказані норми Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та інші норми міжнародного права і національного законодавства, визначають межі застосування обмежень прав людини і застосування певних заходів щодо юридичних осіб під час дії режиму воєнного стану та встановлюють певні критерії, відповідно до яких такі рішення мають прийматися уповноваженими суб'єктами, а також складають комплекс гарантій захисту порушених прав у судовому порядку, що є надважливим, як для кожної окремої людини, так і для кожної демократичної країни, засадничими цінностями якої є демократія, права людини та верховенство права (правовладдя). Все це також сприяє й євроінтеграційним процесам нашої держави.

2. Право на освіту під час дії режиму воєнного стану: проблеми, впливи та наслідки

Перелік обмежень прав і свобод людини, що визначені Указом Президента України «Про введення воєнного стану» від 24.02.2022 року¹⁹ й, відповідно, можуть бути застосовані уповноваженими суб'єктами – є достатньо чутливими для будь-якої особи. Серед таких прав і право на освіту, що має ключове значення, як для розвитку кожної окремої особистості, яка є найвищою цінністю суспільства, так і для суспільства в цілому.

Загальною декларацією прав людини (ООН, 1948), проголошено право кожної людини на освіту (ч.1 ст.26). Ч.2 ст.26 «Загальної декларації прав людини» визначає спрямування освіти «...на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини і основних свобод. Освіта повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами, расовими або релігійними групами і повинна сприяти діяльності ООН по підтриманню миру»²⁰. Тобто, норми міжнародного права вказують на базовий характер та виключну важливість права на освіту, а також підкреслюється її значення в «миробудівній» функції для суспільства та діяльності міжнародних інституцій.

Статтею 2 Конвенції «Про захист прав людини і основоположних свобод», (Рада Європи, 1950), проголошено, що: «Нікому не може бути відмовлено в праві на освіту. Держава при виконанні будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків

¹⁹ Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022ЗД. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

²⁰ Загальна декларація прав людини: Резолюція резолюцією №217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

забезпечувати таку освіту і навчання, відповідно до своїх релігійних і світоглядних переконань»²¹.

Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава (ст.1 Конституції України). В Україні визнається і діє принцип верховенства права (ст.8 Конституції України), серед інших прав і свобод людини і громадянина задекларовано «Право кожного на освіту» (ст. 53)²². Крім того, в загальних положення ЗУ «Про освіту», законодавець визначив, що: «Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави. Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору»²³. Вказане підкреслює важливість і цінність освіти для кожної людини і всієї держави, що одночасно знаходиться в активному євроінтеграційному процесі.

Локшина О., Глушко О. та ін. науковці, зазначають, що сьогодні, в умовах війни порушується базове право людини на освіту, яка перетворюється на об'єкт військової агресії – мішенями стають як учасники освітнього процесу (учні, вчителі, студенти, викладачі, управлінці, науковці), так і освітня інфраструктура (будівлі закладів освіти усіх рівнів)²⁴.

Тому, в умовах дії режиму воєнного стану, з огляду реальну небезпеку для життя і здоров'я учасників освітнього процесу, військово командування разом з уповноваженими органами публічної влади у разі гострої необхідності, пов'язаної з небезпекою для учасників освітнього середовища можуть застосовувати ті чи інші обмеження, що стосуються реалізації права на освіту. Так, згідно з ч.1 ст.8 ЗУ «Про правовий режим воєнного стану»: «В Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військово

²¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Конвенція, Рада Європи від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

²² Конституція України: Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141

²³ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст.380.

²⁴ Локшина О., Глушко О. та ін. Організація освіти в умовах війни: рекомендації міжнародних організацій. Український педагогічний журнал № 2 (2022). URL: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-2-5-18https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/593/537>

командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів АРК, органів місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених указом Президента України про введення воєнного стану»²⁵. Перелік таких заходів, що передбачений вищевказаним законом не є вичерпним, оскільки в пункті 25 ч. 1. ст. 8 цього закону передбачено запровадження й «інших заходів, передбачених нормами міжнародного гуманітарного права». Частиною міжнародного гуманітарного права є й Женевська конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни (ООН, 1949) (далі – Женевська конвенція). Стаття 24 Женевської конвенції передбачає, що: «Сторони конфлікту вживатимуть усіх необхідних заходів для того, щоб діти до 15 років, які осиротіли чи були розлучені зі своїми сім'ями внаслідок війни, не залишалися напризволяще, а також для того, щоб полегшити, за будь-яких обставин, догляд за ними, виконання обрядів, пов'язаних з їхнім віросповіданням, та їхню освіту. Якщо це буде можливо, їхню освіту слід доручати особам з такими самими культурними традиціями...»²⁶. Тобто, йдеться, в тому числі, і про необхідність забезпечення дітям, що внаслідок війни залишилися без батьківського піклування реалізації права на освіту, як під час війни, так і після її закінчення. Також Женевською конвенцією встановлюється відповідальність та обов'язок окупаційної влади за піклування про дітей і їхню освіту (ч. ч. 1, 3 ст. 50), а також обов'язок країни-агресора, щодо сприяння «...інтелектуальній, освітній та спортивній діяльності, потребам у розважаннях серед інтернованих, а також залишати для них право вибору стосовно участі в подібних заходах (ч. 1 ст. 93). Зазначене підкреслює те, що забезпечення реалізації права на освіту в умовах збройних конфліктів в міжнародному праві надається ключове значення.

Тому, слід звернути увагу на те, що, сьогодні в інформаційних джерелах з'являється інформація про те, що на окупованих країною-агресором територіях, імітуючи турботу про українських дітей, окупаційна влада вилучає їх у батьків та вивозить на «виховання» та навчання в Росію.

Так, за повідомленням заступника Міністра оборони України Ганни Маляр: «...російські окупаційні адміністрації розгорнули ідеологічну кампанію з примушення батьків віддавати дітей на навчання до так званих кадетських корпусів... Один з таких кадетських корпусів цього року відкрився в місті Старобільську Луганської області. Подібні передбачається

²⁵ Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 28, ст. 250.

²⁶ Женевська конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни: Конвенція, ООН від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_154

відкрити у Скадовському, Каланчацькому, Новотроїцькому та Генічеському районах Херсонської області»²⁷.

Також «Наприкінці січня Верховний комісар ООН у справах біженців Філіппо Гранді заявив, що Росія порушує фундаментальні принципи захисту дітей у воєнний час, видаючи українським дітям російські паспорти та видаючи їх на усиновлення до російських родин. Йдеться про дітей, яких вивезли із окупованих територій України до Росії. Найчастіше, це відбулося проти волі дітей....Уповноважена Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації Дар'я Герасимчук у січні заявляла, що її відомству «вдалося ідентифікувати та верифікувати дані 13 899 дітей, які були викрадені та депортовані російською армією»²⁸. Крім того, Дар'я Герасимчук наголошує, що повномасштабна війна РФ проти України порушує абсолютно всі права дітей, а дії окупанта не хаотичні, вони мають чітку політику щодо українських дітей. Омбудсмен зазначила, що міжнародне гуманітарне право кваліфікує масову депортацію та примусове переміщення дітей як воєнний злочин. Однак, у сукупності з масою інших злочинів, які вчиняють окупанти, – убивствами й пораненнями дітей, зміною громадянства, переданням на всиновлення громадянам РФ, примушуванням до вивчення російської мови й культури та заборони на все українське, – йдеться про злочин геноциду проти України через українських дітей»²⁹.

Ці цілеспрямовані ідеологічні заходи країни-агресора можуть призвести до втрати українською нацією маленьких та юних українців, які опинилися на окупованих територіях, оскільки метою такої «турботи» окупаційної влади є їх повна русифікація та прищеплення українським дітям і підліткам ненависті до України і всього українського. Отже, країна-агресор імітуючи виконання вищевказаних норм Женевської конвенції й нібито проявляючи турботу щодо виховання та освіти українських дітей та підлітків, а в дійсності завдає цілеспрямований нищівний вплив на їх психіку та свідомість. Тому, сьогодні необхідно вживати всі можливі заходи для щонайскорішого повернення цих дітей в Україну та їх подальшої реабілітації.

Проблеми освіти в умовах збройних конфліктів, організації навчання в умовах війни та відновлення освітнього процесу після закінчення бойових дій знаходяться у фокусі уваги цілої низки міжнародних організацій. В дослідженнях проведених під егідою ЮНЕСКО, виділяють прями і довготривалі негативні впливи збройної агресії на сферу освіти та суб'єктів освітнього середовища.

²⁷ На окупованих територіях українців примушують віддавати дітей до кадетських корпусів. Інформаційне агенство «Уніан». 09.02.2023р. URL: <https://www.unian.ua/war/na-okupovanih-teritoriyah-rosiyani-primushuyut-batkiv-viddavati-ditey-do-kadetskih-korpusiv-12138879.html>

²⁸ Викрадення і русифікація дітей із окупованих територій: як ОБСЄ реагує на воєнні злочини Росії: Радіо Свобода. 06 лютого 2023р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/vykradennya-ditey-rusyifikatsiya-viyuna-rosiya-obsye/32257247.html>

²⁹ Дитячий омбудсмен: війна РФ порушує абсолютно всі права українських дітей. Інтерфакс-Україна.05.03.2023р. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/895616.html>

Серед прямих негативних впливів виділяють: численні загибелі працівників освіти, учнів, студентів та управлінців через вибухи та стрілянину в місцях скупчення великої кількості людей, таких як входи до університетів та шкіл, ігрові майданчики та офіси, або на масштабних заходах, таких як протести чи на транспортних засобах, що перевозять персонал на роботу та з роботи; цілеспрямовані вбивства окремих працівників освіти, учнів, студентів та профспілкових працівників з вогнепальної зброї, як правило, у класі чи по дорозі на роботу та з роботи; знищення навчальних корпусів/інфраструктури шляхом вибухів, підпалів, пограбувань; незаконне затримання, «зникнення», катування вчителів, науковців та профспілкових діячів; викрадення учнів, студентів, викладачів і посадових осіб збройними силами з метою поширення терору, примусового вербування дітей-солдатів, а також викрадення та/або гвалтування школярів та вчителів збройними силами³⁰.

До довготривалих негативних впливів дослідники ЮНЕСКО відносять: вимушений відтік «мізків» та втрату академічного досвіду через від'їзд освітян, науковців та управлінців; труднощі з добором учителів через незахищеність та міграцію; деградація інституцій підвищення кваліфікацій учителів та самого процесу підготовки вчителів; порушення циклів освіти, що сприяє формуванню покоління неосвічених і розчарованих молодих людей з обмеженим доступом до можливостей працевлаштування; погіршення стану соціально-економічних інвестицій через розмивання вартості поточних інвестицій та призупинення нових інвестицій в освітній галузь; придушення свободи слова вчителів шляхом загроз профспілковим працівникам, що своєю чергою може негативно вплинути на якість освіти; зниження якості та актуальності вищої освіти та проведення досліджень, розроблення винаходів, продукування інновацій внаслідок зменшення академічної свободи; ідеологічні, культурні та соціальні наслідки заборони та обмеження освіти, особливо для дівчат і маргіналізованих груп населення, що створює соціальну, політичну та економічну ізоляцію та незахищеність; проблема формування нових когорт освічених громадян, майбутніх науковців та людських ресурсів для розвитку³¹.

Також мають місце психологічні проблеми, що обумовлюють необхідність подальшої психологічної реабілітації учасників освітнього середовища. В іншому випадку, вони також мають бути віднесені до довготривалих негативних впливів.

Особлива чутливість теми освіти, що є базовим правом людини, обмеження реалізації якого може привести до серйозних наслідків не лише

³⁰ O'Malley, B.. Education under attack, 2007: a global study on targeted political and military violence against education staff, students, teachers, union and government officials, and institutions. Published by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2007. Paris, France. 71p. ISBN 9 789231.

³¹ O'Malley, B. Education under attack, 2010: a global study on targeted political and military violence against education staff, students, teachers, union and government officials, aid workers and institutions. Published by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2010. Paris, France. 247p. ISBN 978-92-3-104155-6

для окремих осіб, оскільки призводить до зниження потенціалу України, як держави і всієї української Нації.

3. Реалізація права на освіту в Україні під час дії режиму воєнного стану

В резолюції 2601 (2021), прийнятої Радою Безпеки ООН від 29 жовтня 2021 р., засуджено напади на школи, дітей і вчителів та підкреслено неоціненну роль, яку відіграє освіта для окремих осіб і суспільства, зокрема, як життєво важливий безпечний простір. Крім того, в цій резолюції відзначено, що надання, захист і сприяння продовженню освіти під час збройного конфлікту має залишатися ключовим пріоритетом для міжнародної спільноти³². Слід сказати, що серед всіх інших органів ООН, лише Рада Безпеки ООН, має право приймати рішення обов'язкові для виконання всіма країнами-членами організації. Тому вищевказана резолюція є дороговказом для всіх країн-учасниць ООН.

Слід сказати, що попри те, що Устав ООН закріплює основні принципи міжнародних стосунків, від суверенної рівності до заборони застосування сили в міжнародних відносинах, сьогодні ООН виглядає абсолютно безпорадною, оскільки не здатна вирішити питання, навіть щодо членства в цій організації країни-агресора, який порушуючи всі існуючі правила ведення війни не тільки б'є конвенціональною зброєю по цивільній інфраструктурі (дитячим садочкам, школам, лікарням, об'єктам енергетичної інфраструктури тощо) та житловим кварталам цивільного населення України, а й погрожує застосуванням ядерної зброї в т.ч. країнам-членам НАТО, а отже несе загрозу існуванню всього світу. Тому й сьогодні країна-агресор попри порушення процедури її визнання правонаступником СРСР у 1991 році, все ще залишається начебто країною-засновницею ООН, що дозволяє їй блокувати рішення цієї організації, користуючись правом вето та, навіть, головувати на засіданнях ООН.

Виходячи з вищевказаного, обмеження права на освіту, в умовах воєнного стану, може мати місце лише у виключних випадках (у разі «суворої необхідності»), коли під впливом обставин, пов'язаних з небезпечкою учасників освітнього середовища, на певних територіях (частині територій) реалізувати це право стає неможливо. А саме, коли: а) певна частина території країни окупована й відповідно відсутні можливості і засоби реалізації права на освіту (зокрема, йдеться про педагогічні та науково-педагогічні кадри, цифрові засоби та засоби комунікації із здобувачами освіти на цій території та з неокупованими територіями); б) на певних територіях (в певних населених пунктах) ведуться активні бойові дії й, відповідно, відсутні фізичні та технічні та інші можливості реалізувати це право; в) якщо на неокупованих територіях (або їх частині) внаслідок ракетних, авіаційних атак або артилерійських обстрілів пошкоджена енергетична\телекомунікаційна та ін.

³² United Nations Security Council: S/RES/2601(2021) 29 October 2021 Children and armed conflict. URL: <https://daccess-ods.un.org/tmp/2741323.11344147.html>

інфраструктура, і її відновлення з певних причин є тимчасово неможливим та/або потребує багато часу, ресурсів, засобів тощо; г) або під дією інших обставин («суворій необхідності»), що не дозволяють створити безпечні умови для реалізації права на освіту.

Крім того, у ряді випадків з безпекових міркувань, може бути обмежено проведення занять у певних форматах, зокрема йдеться про проведення занять безпосередньо у закладах освіти (наприклад, якщо йдеться про заклади освіти, що не мають бомбосховищ, або такі укриття не відповідають вимогам безпеки). Тому, в таких випадках, освітній процес має бути організований в дистанційному режимі.

Отже, в умовах воєнного стану обов'язком держави (центральної та місцевої влади) є вжиття всіх можливих заходів із забезпечення реалізації права на освіту та створення безпечного освітнього середовища для здобувачів освіти, педагогів, науково-педагогічних працівників та інших працівників навчальних закладів.

До таких заходів відносяться: а) тимчасове переміщення закладів освіти з окупованих територій та з території де ідуть активні бойові дії в більш безпечні регіони України; б) організація дистанційної освіти за допомогою засобів цифровізації та комунікації; в) обладнання укриттів, що відповідають вимогам безпеки у закладах освіти тощо.

Слід сказати, що з 2014 року під час гібридної війни з росією на Сході України, було переміщено низку закладів вищої освіти (далі –ЗВО) та наукових закладів з окупованих територій для збереження педагогічних, науково-педагогічних кадрів та персоналу й забезпечення можливості певній частині здобувачів освіти, які навчалися в цих навчальних закладах продовжити навчання, а в довготривалій перспективі – й зберегти потенціал держави. «Майже два десятки вищих навчальних закладів та науково-дослідних інститутів за ініціативою їх колективів виїхали на підконтрольну Україні територію, змінили свої юридичні адреси та в найкоротший термін відновили свою діяльність»³³.

Переміщені навчальні та наукові заклади тоді стикнулися з низкою проблем, задля вирішення яких, Верховною Радою України у 2016 році було прийнято ЗУ «Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності вищих навчальних закладів, наукових установ, переміщених з тимчасово окупованої території та з населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження»³⁴, що передбачав певні особливості діяльності переміщених вищих навчальних закладів, вноормовував низку кредитно-фінансових та інших питань. Норми вищевказаного закону певним чином забезпечили підтримку функціонування

³³ Українська освіта в умовах війни: монографія / за наук. ред. С.О. Терепищого. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. 234 с.

³⁴ Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності вищих навчальних закладів, наукових установ, переміщених з тимчасово окупованої території та з населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження»: Закон України від 03.11.2016 № 1731-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 51, ст.840.

переміщених ЗВО та наукових установ й забезпечення їх прав і законних інтересів, а також їх працівників і здобувачів освіти, які і них навчаються. Для координації тимчасово переміщених ЗВО було створено Раду ректорів.

У 2022 в умовах воєнного стану з метою збереження життя та здоров'я громадян України, створення безпечного освітнього середовища для учасників освітнього процесу, з регіонів де тривають активні бойові дії (із Запорізької Харківської, Херсонської Донецької та Луганської областей) також відбулося масове переміщення закладів освіти в більш безпечні регіони.

Так, за інформацією Міністерства освіти України у 2022 році тимчасово переміщено 94 заклади фахової передвищої освіти державної, комунальної та приватної форми власності. З них – 20 закладів фахової передвищої освіти, що мають статус окремих юридичних осіб та 41 – відокремлений структурний підрозділ закладів вищої та фахової передвищої освіти, що перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України; 24 заклади фахової передвищої освіти, що мають статус окремих юридичних осіб та 9 коледжів відокремлених структурних підрозділів закладів вищої освіти, що перебувають у сфері управління обласних державних адміністрацій, Міністерства охорони здоров'я України, інших засновників³⁵. Крім того, ще 13 закладів освіти знаходяться в процесі переміщення.

У 2021 році майже напередодні повномасштабного військового вторгнення країни-агресора, Україна доєдналася до «Декларації про безпеку шкіл»³⁶ (далі – Декларації), і стала однією із ста країн світу, що проявили ініціативу у захисті права на освіту та сприянні продовженню освіти в ситуаціях збройного конфлікту й імплементації норм Декларації до національного законодавства. «Декларації про безпеку шкіл» містить низку зобов'язань з попередження і реагування на напади та використання закладів освіти у військових цілях у період збройного конфлікту.

Важливим аспектом приєднання до Декларації є заохочення і захист права на освіту, сприяння продовженню освіти в ситуаціях збройного конфлікту, а також відновлення освітньої інфраструктури, забезпечення психологічної реабілітації учнів, батьків і вчителів, сприяння проведенню тренінгів з безпеки та охорони здоров'я тощо.

Відразу після приєднання до Декларації, Кабінет Міністрів України затвердив план заходів щодо реалізації «Декларації про безпеку шкіл». Цей план заходів безпосередньо стосується створення умов для забезпечення права на освіту та формування безпечного освітнього середовища у період збройного конфлікту на сході України та має шість основних блоків:

³⁵ Міністерство Освіти і науки України. Фахова передвища, вища освіта: URL: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/pro-ministerstvo/najposhirenishi-zapitannya-vidpovidi-ta-aktualni-kontakti-mon-pid-chas-voyennogo-stanu/najposhirenishi-zapitannya-vidpovidi/fahova-peredvisha-visha-osvita>

³⁶ The Safe Schools Declaration: GCPEA, December 2014 URL: <https://ssd.protectingeducation.org/safe-schools-declaration-and-guidelines-on-military-use/>

1) ефективна система моніторингу нападів на заклади освіти; 2) захист закладів освіти від нападів та їх відновлення у разі; 3) забезпечення безперервності навчання; 4) упровадження в освітню політику чутливих до конфлікту інструментів; 5) забезпечення системності підходів до захисту освіти в умовах збройного конфлікту; 6) інформаційна підтримка впровадження положень Декларації³⁷.

Важливим є те, що попри російську збройну агресію і шок після перших бомбардувань крилатими ракетами практично всіх регіонів України, а також стрімке просування ворога по території країни відразу в декількох напрямках в перші дні військового вторгнення, яке було зупинено силами оборони України, системою освіти протягом тижня було відновлено навчання практично в усіх закладах освіти де це було можливо, зокрема на територіях, що не зазнали окупації.

Швидке відновлення навчального процесу стало можливим завдяки цифровізації, комунікаційним технологіям і добре організований в період пандемії коронавірусу дистанційній освіті. Це забезпечило можливість продовження освітнього процесу та реалізації права на освіту її здобувачів (як тих, хто залишився в Україні, або був тимчасово переміщений в більш безпечні регіони України, так і тих хто виїхав за кордон).

Крім того, у квітні 2022 року Верховною Радою України було прийнято ЗУ «Про внесення змін до статті 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» щодо відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації деяких категорій громадян», згідно з яким здобувачам професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, асистентам-стажистам, аспірантам та докторантам, які навчаються за денною або дуальною формами здобуття освіти, а також науковим і науково-педагогічними працівниками закладів вищої та фахової передвищої освіти, наукових установ та організацій, які мають вчене звання та/або науковий ступінь, і педагогічними працівниками закладів професійної (професійно-технічної) освіти, закладів загальної середньої освіти, за умови що вони працюють відповідно у закладах вищої чи фахової передвищої освіти, наукових установах та організаціях, закладах професійної (професійно-технічної) чи загальної середньої освіти за основним місцем роботи не менш як на 0,75 ставки – надано відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації³⁸.

Зазначене забезпечило реалізацію права на освіту військовозобов'язаним здобувачам освіти, а також збереження педагогічного та науково-

³⁷ Про затвердження плану заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл: Розпорядження КМУ від 04 серпня 2021 р. № 898-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/prozatverdzhennya-planu-zahodiv-shchodo-realizaciyi-deklaraciyi-pro-bezpeku-s408211>

³⁸ Про внесення змін до статті 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» щодо відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації деяких категорій громадян»: Закон України від 14.04.2022 № 2196-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2196-20#Text>

педагогічного потенціалу країни чоловічої статі, що продовжили забезпечувати реалізацію освітнього процесу. В той же час частина чоловіків (здобувачів освіти та науковців-педагогів), відмовилися від наданої відстрочки від мобілізації і добровільно стали на захист Батьківщини, вступивши до сил оборони України.

Вже у вересні 2022 року у школах, професійних навчальних закладах та ВНЗ, які мають укриття, що відповідають встановленим вимогам щодо безпеки, на певний час було відновлено очне навчання. Однак, у жовтні 2022 року, у зв'язку з масованими ракетними атаками ворогом всієї території України, що здебільшого спрямовані на енергетичну інфраструктуру, а також на цивільну інфраструктуру (в т.ч на медичні заклади, дошкільні заклади та заклади освіти). Державні та комунальні заклади освіти з мотивів безпеки здобувачів освіти, вчителів, викладачів та інших працівників освіти, більшість закладів освіти знов перейшла на дистанційне навчання. Нині, за програмою «Безпечна школа» відбувається будівництво ремонт та облаштування укриттів, що відповідають вимогам безпеки. А в школах та професійно-технічних закладах освіти де є такі укриття – поступово відновлюється очна форма навчання.

«Українська освіта кровоточить, тяжко поранена, але жива і сильна, вона бореться...Ми робимо все, щоб зберегти безперервність викладання, навчання та досліджень, захистити наших дітей, молодь, учителів та наш інтелектуальний капітал», – сказав Міністр Освіти України у своєму виступі на Світовому освітньому форумі 2022 (EWF), який відбувся в Лондоні у травні 2022р. Міністр також наголосив на важливій ролі Всеукраїнської школи онлайн у збереженні навчального процесу в умовах війни³⁹.

ВИСНОВКИ

Право на освіту є одним із базових прав людини, завдяки реалізації якого, досягається всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства. Завдяки всебічному розвитку кожного члена суспільства формується інтелектуальний, економічний, творчий та культурний потенціал Українського народу та подальші перспективи української нації.

Введення надзвичайних режимів, як таке, завжди супроводжується обмеженням прав людини і, відповідно, є викликом верховенству права (правовладдю). Введення режиму воєнного стану в Україні у зв'язку з повномасштабним вторгненням росії в Україну 24 лютого 2022 року, передбачає можливість обмеження низки прав людини і, зокрема, обмеження права на освіту. Законодавство України містить низку гарантій та правовий механізм, що є запобіжником порушення принципу верховенства права (правовладдя) під час введення режиму воєнного стану. Застосування

³⁹ Освіторія. 24 травня 2022 р. URL: <https://osvitoria.media/news/ukrayinska-osvita-poranena-ale-zhyva-i-boretsya-shkarlet-na-svitovomu-osvitnomu-forumi/>

обмежень прав людини і, зокрема, обмеження права на освіту в умовах воєнного стану, що здійснюється уповноваженими суб'єктами, базується на нормах національного законодавства і міжнародного гуманітарного права й, зокрема, на нормах Женевської конвенції (IV) про захист цивільного населення під час війни (ООН, 1949). Крім того, визначення критеріїв та меж їх застосування, за для дотримання принципу верховенства права (правовладдя) мають ґрунтуватися на нормах Пакту про Цивільні та Політичні права 1973 р., ст.15 Європейської конвенції з прав людини 1950 року та Сіракузьких Принципах Тлумачення Обмежень та Відступів від Положень Міжнародного Пакту про Цивільні та Політичні права (1985) й базуватися на нормах міжнародного гуманітарного права й, зокрема, на нормах Женевської конвенції (IV) про захист цивільного населення під час війни (ООН, 1949).

Отже, в період дії воєнного стану військове командування разом з органами виконавчої влади, військовими адміністраціями та органами місцевого самоврядування, уповноважені обмежувати певні права і свободи громадян, й зокрема право на освіту, в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені ч. 1 ст. 8 ЗУ «Про правовий режим воєнного стану». Однак, за міжнародними стандартами й зокрема слідуючи принципу верховенства права (правовладдя) в період дії режиму воєнного стану, приймаючи рішення про обмеження прав, й зокрема права на освіту, уповноважені суб'єкти мають: а) виходити з міркувань національної безпеки; б) діяти відповідно до закону; в) дотримуватись принципу «суворой необхідності» (тобто їх дії мають спрямовуватись на протидію реальній небезпеці).

Тому, обмеження права на освіту, в умовах воєнного стану, може мати місце лише у виключних випадках, коли під впливом певних обставин, на певних територіях (частині територій) реалізувати це право стає неможливо, а саме, коли: а) певна частина території країни окупована й відповідно відсутні можливості і засоби реалізації права на освіту (зокрема, йдеться про педагогічні та науково-педагогічні кадри, цифрові засоби та засоби комунікації із здобувачами освіти на цій території та з некупованими територіями); б) коли на певних територіях (в певних населених пунктах) ведуться активні бойові дії й, відповідно, відсутні фізичні, технічні та інші можливості реалізувати це право; в) якщо на некупованих територіях (або їх частині) внаслідок ракетних, авіаційних атак або артилерійських обстрілів пошкоджена енергетична\телекомунікаційна та ін. інфраструктура, і її відновлення з певних причин є тимчасово неможливим та\або потребує багато часу, ресурсів, засобів тощо; г) або під дією інших обставин («суворой необхідності»), що не дозволяють створити безпечні умови для реалізації права на освіту.

Негативні впливи збройної агресії на сферу освіти та освітнє середовище й відповідно функціонування держави, можуть бути прямі (безпосередні) і

довготривалі. Тому, навіть в умовах воєнного стану обов'язком держави (і її особі органів центральної та місцевої влади) є вжиття всіх можливих заходів із забезпечення реалізації права на освіту та створення безпечного освітнього середовища для здобувачів освіти, педагогів, науково-педагогічних працівників та інших працівників навчальних закладів. До таких заходів відносяться: а) тимчасове переміщення закладів освіти з окупованих територій та з територій де ідуть активні бойові дії в більш безпечні регіони України; б) організація дистанційної освіти за допомогою засобів цифровізації та комунікації; в) обладнання укриттів, що відповідають вимогам безпеки у закладах освіти та ін.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено питанням реалізації права на освіту та додержання принципу «верховенства права» під час введення правового режиму воєнного стану в Україні. Проведено аналіз міжнародних стандартів що визнають право на освіту – базовим правом людини та визнають ключовим пріоритетом надання, захист і сприяння продовженню освіти під час збройного конфлікту.

Досліджено норми національного законодавства, що регулюють введення режиму воєнного стану у зв'язку з повномасштабною військовою агресією росії в Україні. Проведено аналіз переліку обмежень, що можуть застосовуватись під час дії воєнного стану, визначено суб'єктів їх застосування та заходи, під час проведення яких, можуть застосовуватися такі обмеження, зокрема й обмеження права на освіту.

Розглянуто міжнародні стандарти, що визначають умови, межі та критерії застосування обмежень прав і свобод та Принципи Тлумачення Обмежень та Відступів від Положень Міжнародного Пакту про Цивільні та Політичні права. Висвітлено критерії застосування обмежень та відступу від права, зокрема з міркувань національної безпеки.

Встановлено, що національне законодавство містить певні гарантії та правовий механізм, який під час введення режиму воєнного стану має забезпечити законність, передбачуваність та запобігти зловживанню владою. Обмеження прав людини можуть застосовуватися лише уповноваженими законом суб'єктами, відповідно до спеціального національного закону та у відповідності до міжнародних стандартів. Визначено умови та обставини, коли під час дії режиму воєнного стану реалізація права на освіту або його реалізація в певному форматі (безпосередньо у закладах освіти) є неможливою. Приділено увагу негативним впливам, що є наслідком збройної агресії, а саме нападів (атак) на заклади освіти, обмеження права на освіту та ін.

Розглянуто заходи, що здійснюються публічною владою (центрального та місцевого рівня) для забезпечення реалізації в Україні права на освіту під час дії режиму воєнного стану.

Література:

1. Петро Мироненко. Збочена росія та ознаки Третьої світової війни. Нотатки із щоденника політолога. Видання Академії політичних наук України. Київ. Видавництво Політія, 2022. 208 с.

2. Адміністративне право: підручник. Вид. 2-ге перероб. та доповн. за заг. ред. Ю. П. Битяка, Гарашука В.М. та ін. Харків, Право, 2013. 656 с.

3. Адміністративне право України: Академічний курс: Підруч.: У 2 т. / ред. колегія: В.Б. Авер'янов та ін. Київ. Юридична думка, 2007. Т.1. 592 с.

4. Настюк В. Я., Белєвцева В. В. Адміністративно-правові режими в Україні: монографія. Харків : Право, 2009. 128 с.

5. Коросташова І.М. Режим надзвичайного стану під час пандемії: механізм правового регулювання, як гарантія забезпечення дотримання принципу верховенства права. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України, 6/ 2020, С. 31-40. DOI:<https://doi.org/10.32886/instzak.2020.06.04>

6. Конституція України: Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141 (дата звернення 12.02.2023)

7. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 28, ст. 250. (дата звернення 12.02.2023)

8. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/202224. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення 12.02.2023)

9. Коросташова І.М. Правове регулювання режиму надзвичайної екологічної ситуації (питання додержання прав і свобод громадян). Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні: тези доповідей учасників всеукраїнської дистанційної наук.-практ. конф. до 10- річчя створення однойменних кафедр (м. Київ, 12 березня 2021 р.). Київ : Освіта України, 2021. С. 236-240.

10. Коросташова І.М. Механізм адміністративно-правового регулювання, як правова категорія та багатоаспектне явище. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України, 1/2019, С. 52-61 DOI:<https://doi.org/10.32886/instzak.2019.01.06>

11. Сіракузькі Принципи Тлумачення Обмежень та Відступів від Положень Міжнародного Пакту про Цивільні та Політичні права: Документ ООН E/CN.4/1985/4, Додаток (1985). URL:https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30449593 (дата звернення 12.02.2023)

12. Загальна декларація прав людини: Резолюція резолюцією № 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 10.02.2023)

13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Конвенція, Рада Європи від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 10.02.2023)

14. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст.380.

15. Локшина О., Глушко О. та ін. Організація освіти в умовах війни: рекомендації міжнародних організацій. Український педагогічний журнал № 2 (2022). URL: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-2-5-18><https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/593/537> (дата звернення 08.02.2023)

16. Женевська конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни: Конвенція, ООН від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_154 (дата звернення 08.02.2023)

17. На окупованих територіях українців примушують віддавати дітей до кадетських корпусів. Інформаційне агенство «Уніан». 09.02.2023р. URL: <https://www.unian.ua/war/na-okupovanih-teritoriyah-rosiyani-primushuyut-batkiv-viddavati-ditey-do-kadetskih-korpusiv-12138879.html>

18. Викрадення і русифікація дітей із окупованих територій: як ОБСЄ реагує на воєнні злочини Росії: Радіо Свобода. 06 лютого 2023р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/vykradennya-ditey-rusyfikatsiya-viyna-rosiya-obsye/32257247.html>

19. O'Malley, B.. Education under attack, 2007: a global study on targeted political and military violence against education staff, students, teachers, union and government officials, and institutions. Published by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2007. Paris, France. 71p. ISBN 9 789231.

20. O'Malley, B. Education under attack, 2010: a global study on targeted political and military violence against education staff, students, teachers, union and government officials, aid workers and institutions. Published by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2010. Paris, France. 247p. ISBN 978-92-3-104155-6

21. United Nations Security Council: S/RES/2601(2021) 29 October 2021 Children and armed conflict. URL: <https://daccess-ods.un.org/tmp/2741323.11344147.html> (Last accessed: 08.02.2023)

22. Українська освіта в умовах війни: монографія / за наук. ред. С.О. Терепищого. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. 234 с.

23. Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності вищих навчальних закладів, наукових установ, переміщених з тимчасово окупованої території та з населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження»: Закон України від 03.11.2016 № 1731-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 51, ст.840.

24. Міністерство Освіти і науки України. Фахова передвища, вища освіта: URL: <https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/pro-ministerstvo/najposhirenishi>

zapitannya-vidpovidi-ta-aktualni-kontakti-mon-pid-chas-voyennogo-stanu/
najposhirenishi -zapitannya-vidpovidi/fahova-peredvisha-visha-osvita (дата
звернення 10.02.2023)

25. The Safe Schools Declaration: GCPEA, December 2014 URL: <https://ssd.protectingeducation.org/safe-schools-declaration-and-guidelines-on-military-use/> (Last accessed:08.02.2023)

26. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл: Розпорядження КМУ від 04 серпня 2021 р. № 898-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-shchodo-realizatsiyi-deklaratsiyi-pro-bezpeku-s408211> (дата звернення 10.02.2023)

27. Про внесення змін до статті 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» щодо відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації деяких категорій громадян»: Закон України від 14.04.2022 № 2196-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2196-20#Text> (дата звернення 12.02.2023)

28. Освіторія. 24 травня 2022 р. URL: <https://osvitoria.media/news/ukrayinska-osvita-poranena-ale-zhyva-i-boretsya-shkarlet-na-svitovomu-osvitnomu-forumi/> (дата звернення 12.02.2023)

29. Дитячий омбудсмен: війна РФ порушує абсолютно всі права українських дітей. Інтерфакс-Україна. 05.03.2023 р. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/895616.html> (дата звернення 06.05.2023).

Information about the author:
Korostashova Iryna Mykolayivna,

PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Law Enforcement
Educational Scientific Institute of Law and International Legal Relations
of the University of Customs and Finance
2/4, Volodymyra Vernadskoho str., Dnipro, 49000, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-4024-802X>
ID Web of Science FKE-5037-2022